

Rozhovor s emeritním profesorem Josefem Petráňem, čestným členem České archivní společnosti

Josef Petráň se narodil 23. srpna 1930 v Ouběnicích, absolvoval benešovské gymnázium a studium dějepisu a češtiny na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (1949–1953). Na počátku své odborné kariéry se soustředil na hospodářské a sociální dějiny raného novověku, zprvu na problematiku poddanských bouří a povstání. Jeho pohled na dějiny raně novověkého českého venkova ale brzy získal komplexní charakter. Řadou populárně-vědeckých knih se stal známým i širokému okruhu čtenářů, tituly jako Staroměstská exekuce nebo Kalendář patří do zlatého fondu tohoto literárního žánru a dočkaly se několika vydání. Jedním z jeho dalších odborných zájmů jsou dějiny jeho almae matris, Univerzity Karlovy – je autorem dějin její filozofické fakulty i jedním ze dvou hlavních editorů monumentálních čtyřsvazkových dějin UK; zde se jeho odborná kariéra protíná s dějinami univerzitního archivu – v únoru 1994 byl jmenován ředitelem Ústavu

Prof. Petráň v Karolinu během setkání nad novou publikací se svými přáteli a žáky, nyní rovněž univerzitními profesory (2011). Zleva: P. Vorel, J. Pánek, J. Petráň, I. Jakubec a P. Svobodný (foto ÚDAUK)

dějin a archivu UK a na tomto postu působil po celou jednu náročnou dekádu zahrnující také jubilejní oslavy roku 1998. Druhou oblastí, v níž má odborné dílo Josefa Petráně blízko k archivnictví, jsou regionální dějiny a mikrohistorie, a to i po stránce organizační – v roce 1973 převzal redakci společenskovední části časopisu Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, jemuž hrozil zánik. Svůj dlouholetý zájem o regionální dějiny završil monografií Příběh Ouběnic, kterou jistě není třeba blíže představovat.

Pane profesore, jaká byla vaše motivace ke studiu historie?

Já jsem k historii získával vztah v útlém věku, ve dvanácti třinácti letech. Můj otec byl obecní kronikář, povoláním poštovní, byl velmi společenský. Na poště se scházeli všichni sousedé podávat dopisy, balíky a telegramy, později telefonovat, a věděli, že můj otec sbírá starožitné písemné materiály, a tak mu je přinášeli. Organizoval ochotnický spolek, byl regenschori, nacvičoval Rybovy mše. Tyto zájmy si otec přinesl už z domova, byl rodem z Miličina, kde se v mládí seznámil s tamním kaplanem, pozdějším jindřichohradeckým archivářem, historikem Františkem Teplým. Později si vzájemně přátelsky korespondovali do konce Teplého života. Takže jsem to měl dané v rodině, k nám se chodili lidé radit, když potřebovali za války dokazovat árijský původ, aby mohli pracovat ve státních službách, otec jim pomáhal hledat předky do třetího kolena v matrikách na faře. Další kdo mě významně ovlivnil, byl můj učitel na obecné škole Karel Třeštík, otec historika Dušana Třeštíka. Po obsazení Sudet na podzim 1938 bylo třeba umístit učitele, kteří odešli do vnitrozemí. V Ouběnicích byla tehdy rozšířena škola na pětitřídní. Karel Třeštík byl knihovníkem obecní i školní knihovny. Vzpomínám, že když byly cenzurou zakázány a vyřazeny knihy, tak nám žákům je dále, samozřejmě neoficiálně, půjčoval. Já jsem tehdy přečetl Jiráskovy spisy, které v knihovně byly, půjčoval mi i legionářskou literaturu. Třeštíkovi bydleli v Kampeličce, nahoře v patře, a dole byla pošta. S nimi jsme byli celá rodina ve velmi úzkém styku.

Jak vzpomínáte na studium na benešovském reálném gymnáziu?

To byla éra, kdy dějepis byl za nacistické okupace zakázaný. Na gymnáziích se nevyučoval. Zeměpis se vyučoval v němčině. Naším třídním byl profesor Jaroslav Korselt, než ho uvěznil v souvislosti s odbojovou činností. Přežil koncentrační tábor a po osvobození se vrátil na školu. Ten mě navedl k dějepisu, byl Pekařův žák. Další osobností, jež ovlivnila má rozhodnutí, byl Stanislav Dvořák, pozdější ředitel gymnázia, zapálený divadelník, který vystudoval češtinu a němčinu. Ten mě zapálil pro klasickou literaturu. My jsme si spolu velmi rozuměli, půjčoval mi knihy, dokonce byl několikrát u nás v Ouběnicích. Pod

jeho vlivem jsem si zvolil k dějepisu zprvu jako hlavní obor češtinu. A zpočátku jsem více inklinoval k literatuře.

Na konci čtyřicátých let jste zahájil studium na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Jaká tam tehdy panovala atmosféra?

Přišel jsem na fakultu v říjnu 1949, kdy vrcholila největší krize vysokoškolského systému. Předtím proběhly čistky v pedagogickém sboru a na jaře 1949 byly provedeny tzv. studijní prověrky, de facto politické čistky mezi studenty. Bylo to období jakéhosi vakua. Starý model vysokého školství, který začíná Thunovou reformou v polovině 19. století a nikdy se neměnil zásadně, byl v krizi. A do toho přišel sovětský model, který se na původní systém začal roubovat. I když základní reforma vysokého školství proběhla až v roce 1950 po vydání vysokoškolského zákona, nastartována byla už dříve. Problém byl, že nikdo vlastně nevěděl, co a jak má učit, poněvadž hlavní požadavek byl ideologický. Historie měla hlavně sloužit režimu.

Neutěšená situace, kterou jste nám právě popsal, měl jistě vliv i na katedře československých dějin.

Když jsem nastupoval, byl vedoucím tehdy ještě historického semináře profesor Václav Husa. Vedl celý velmi široký soubor oborů, obecné dějiny, československé dějiny, archivní studium a jeden čas byla jeho součástí i etnografie, tehdy se říkalo národopis a folkloristika. Profesor Husa tak, jak jsem ho poznal, nebyl „integrtní“ osobností. On z marxismu věděl jen to, co vyčetl z příruček. Ministr Nejedlý si tehdy vybral čtyři „kádrové posily“: historiky Václava Husu, Oldřicha Říhu, Jaroslava Charváta a Annu Patzakovou na hudební vědě. Husa z jmenovaných historiků jediný měl mezinárodní rozhled a měl ze stáží ve Francii zažitě metody školy Annales. Víceméně lavíroval se sovětským systémem a s leninismem-stalinismem. Tomu se nedalo říkat klasický marxismus, to byla deformace toho nejhoršího stupně. Husa měl zkušenost archivní, přišel z Archivu Ministerstva vnitra. Nikdy nebyl autorem nějaké větší monografie, což mu bylo později vytýkáno. A jeho handicapem bylo hlavně, že neměl pedagogickou ani metodickou zkušenost.

Jak vypadalo studium archivnictví?

Na katedře bylo oddělení pomocných věd historických a archivního studia, v jehož čele stál profesor Václav Vojtíšek, erudovaný vědec i pedagog a Husa ho velmi respektoval. Oddělení archivního studia bylo dosti závislé na působení externistů. Vojtíšek měl na oddělení asistenty a ti začínali vést výuku – což ve starém thunovském systému nebylo myslitelné – a stav učitelů doplňoval

starý systém soukromých docentů. Tam jsem se setkal se soukromým docentem Františkem Roubíkem, vedl Státní historický ústav vydavatelský. Antonín Haas z Archivu Země české na fakultě vedl kurz historické statistiky, úplně nového předmětu, který se tehdy zaváděl. V Národním muzeu pracovala docentka Emanuela Nohejlová-Prátová, která na archivnictví přednášela numismatiku. Dr. Zdeněk Fiala byl pracovník Archivu ministerstva vnitra, na archivnictví suploval. Učil tam ředitel Archivu hlavního města Prahy Jiří Čarek. Většinou to tedy byli archiváři nebo odborní pracovníci muzeí, a tudíž výuka v kurzu, který jsem absolvoval, byla vedena, abych tak řekl, „vojtíškovsky postaru“. To byli lidé z předválečné generace, praktici z oboru. Obecný základ leninismu-stalinismu vyučovali na fakultě asistenti nebo studenti vyšších ročníků. Archivnictví patřilo k malým oborům, které neměly příliš posluchačů, zatímco velké obory byly určeny hlavně pro přípravu učitelů středních škol.

Vý sám jste se ke studiu archivnictví nedostal?

V roce 1950 profesor Vojtíšek zavedl archivní kurz. To nebylo studium na tři ani na čtyři roky, ale pouze letní kurs. Tam jsem se k Vojtíškovi přihlásil, stal se frekventantem tohoto kurzu a dostal na to certifikát. Archivní praxí ve smyslu výkonného archiváře jsem nikdy neprošel, ale s archivy a archiváři jsme přicházeli do častého styku. Husa organizoval exkurze do pražských archivů, kde jsme se seznamovali s archivními materiály. A také získávali kontakty. Když jsem přišel do Archivu ministerstva vnitra, byl tam Karel Beránek, někdejší Vojtíškův asistent v univerzitním archivu, a ten mě učil orientovat se ve fondech, katalozích a samotných archivních pramenech. Teprve po roce 1950 se připravovalo osamostatnění katedry PVH a archivního studia.

Logicky velmi často zmiňujete tehdejšího vedoucího katedry Václava Husu. Jaký byl Husa vlastně pedagog?

Po celou dobu, kdy trval historický seminář, a poté v roce 1950, když vznikla katedra československých dějin a archivního studia, měl Husa patrný zřetel k archivnímu studiu. Jeho přednášky ovšem byly kompilací starých, středoškolských učebnic. Obecně měli pedagogové problém hned po válce, bylo nutno doplňovat středoškolskou látku a vytvářet kompendia (protože za okupace se dějepis na gymnáziích nesměl učit), přitom se nuceně pokoušet o marxistická schémata.

Zmínil jste, že Václav Husa i Václav Vojtíšek často organizovali exkurze do archivů a že spolupráce s archiváři byla na katedře velmi úzká. Můžete tuto spolupráci více přiblížit? Jaké měla formy, metody, výstupy?

Na tuto otázku odpovím poněkud zešíroka. Je nutno si uvědomit dopad Benešových poválečných dekretů na tehdejší archivnictví. Kromě odsunu Němců a s tím spojené činnosti bylo nutno řešit záležitosti vyplývající z pozemkové reformy. Najednou zůstaly bezprizorní velké rodinné fondy archivů šlechtických a archivů velkostatků. Stát tento problém musel řešit. Hrozilo, že velkostatkové a rodinné dokumenty budou neodborně skartovány a spravovány. Nakonec bylo vyřešení celého problému svěřeno nové centrálně řízené archivní síti, kde tehdy působili vesměs Vojtíškovci odchovanci. Vznikly tehdy Zemědělsko-lesnické archivy, z nichž se pak vyvinuly Státní oblastní archivy. Rovněž u vzniku těchto institucí stáli hlavně Vojtíškovci žáci. Všichni byli zvyklí na kontakty s katedrou už z předešlého období, a to jak na Vojtíška, tak na Husu. Husa realizoval ideu týmové práce – neinspirované sověty, ale francouzskou školou Annales, kde byla týmová práce prosazovaná, stejně jako v Holandsku a v Belgii.

Jak byla tato idea prakticky realizována?

Husa vytvořil tři pracovní skupiny. Skupinu pro studium selských bouří v raném novověku (tehdy v pozdním feudalismu) – tam se napojili archiváři oblastních a okresních archivů a těch několika městských archivů ve velkých městech. V této skupině byla připravována edice „Prameny k nevolnickému povstání v Čechách a na Moravě v roce 1775“. Když se podíváte na seznam editorů, jsou to zejména pracovníci státních oblastních a případně okresních archivů.. Druhou skupinou, kterou Husa vytvořil, byla pracovní skupina pro historickou demografii. V ní opět pracovali archiváři, tato skupina pak jako jediná vytrvala po smrti Husy až dodnes, kdy jí vedl a vede Eduard Maur. Výsledky studií publikují v periodickém sborníku Historická demografie. Třetí skupina se věnovala studiu cen, mezd a sociálních podmínek života. Tam bylo nejvíce kontaktů na polské historiky, kteří nám mohli předávat zkušenosti s víceméně neúspěšným projektem na toto téma z meziválečného období. A kdo působil v této skupině? Archiváři státních archivů a také numismatici z Národního muzea: Emanuela Nohejlová-Prátová, Eduard Šimek a Jarmila Hásková. Skupiny to byly nebývale soudržné a výkonné.

Jaký význam měla práce ve zmiňovaných skupinách pro archiváře? Tedy samozřejmě kromě hmatatelných tištěných výstupů.

Husa tehdy založil katederní časopis, byly to malotirážní rozmnožené Zápisky katedry československých dějin a archivního studia, a tam, případně ve sbornících Acta Universitatis Carolinae- Philosophica et Historica, byly publikovány výsledky všech skupin, kde se uplatňovali ve velké míře i archiváři. Pro ně měla práce ve skupinách jeden základní přínos: měli platformu, kde se mohli scházet,

zdokonalovat metodu a diskutovat. Museli jsme se shodnout na metodě, ať už u těch edic nebo jinde. Stejným způsobem pracovali Josef Macůrek s Jindřichem Šebánkem (a také jejich žáci) v Brně. My jsme je potom do skupiny pro selské bouře přizvali, nicméně na moravské problematice pracovali samostatně, Praha jim do toho nezasahovala. Ve skupině pro dějiny cen a mezd byli zapojeni i kolegové ze Slovenska. Nutno podotknout, že v těchto skupinách působili archiváři v rámci svých pracovních úvazků, řízení tehdejší centrální archivní správou.

Stejný nebo možná ještě zásadnější význam měly výsledky pracovních skupin pro katedru...

Ano, samozřejmě, jak jsem uvedl, byly to tři základy badatelské práce celé katedry. Do těchto skupin se soustředil základní výzkum. Tehdy byl samozřejmě tlak i na aplikovaný výzkum, třeba na výstavnictví propagující hornictví, dějiny dělnictva a dělnického hnutí. Oni ti archiváři propracovávali heuristickou techniku, my jsme se od nich učili. Na nás zase bylo shánět obtížně dostupnou západní literaturu. Velmi často přes Poláky, se kterými jsme měli dobré dlouhodobé vztahy.

Inspiroval přístup další katedry?

Svým způsobem to byla inspirace vzájemná. Stejně se snažil pracovat Josef Polišenský na katedře obecných dějin. Částečně na jeho projektu spolupracovala i naše skupina selských bouří. Jednalo se o výzkum fondu Militare ve Státním ústředním archivu, ale hlavně hledání materiálu v archivech oblastních a okresních. Ten základní výzkum opět prováděli archiváři. Vznikly tak například cenné edice k dějinám třicetileté války.

S panem doktorem Miloslavem Košťálem jsme při rozhovoru dlouze vzpomínali na proslulé archivní praxe v Děčíně.

To byly hlavně praxe studentů organizované Josefem Polišenským. Byl to také výraz zmíněné snahy o týmovou práci. Ve státních archivech byly ve spolupráci s archiváři a studenty vytvořena velmi solidní kompendia. Polišenský nezval archiváře do Prahy, ale objížděl je. A také k tomu využíval studenty, a to byly ty archivní praxe. Tak šli studenti na povinnou prázdninovou praxi do Děčína, a přitom tam dělali výzkum pramenů k třicetileté válce v rodinných archivech. Já jsem toho také využíval při zpracovávání tématu povstání 1775. Posílal jsem studenty do Zámrsku, Chlumce nad Cidlinou a Třeboně.

Kromě skupiny pro historickou demografii byly později pracovní skupiny zrušeny. Proč se tak stalo, když vykazovaly zásadní činnost?

Po nástupu Václava Krále do vedení katedry měli archiváři štěstí, že už měli svou katedru. Tam byl docent Zdeněk Fiala, který se stále držel Vojtíškových tradic. Naše katedra byla tehdy naprosto zdecimovaná, Král zakázal činnost dvou skupin. Jen historicko-demografická skupina se dostala jinam, stále pod vedením Eduarda Maura. Zajímavý je v této souvislosti osud již zmiňované edice k povstání v roce 1775. Byla připravena v 60. letech, ale vyšla až deset let nato. V Novém Městě nad Metují byla tehdy uspořádána konference a Václav Král strpěl účast Františka Kutnara, Jiřího Tywoniaka a dalších. Od Husovy smrti jsem vedl pracovní skupiny selských bouří a cen a mezd, po Králově nástupu obě zrušené. Jemu vadily hlavně osobnosti, které v nich pracovaly.

Vzpomínal jste, že 50. léta byla historická věda poznamenána i vleklými kompetenčními spory mezi fakultou respektive katedrou a Historickým ústavem nově vzniklé Československé Akademie věd.

Po vzniku Akademie v roce 1952 byl v souladu se sovětskými modely zaveden nový systém. Byla rozdělena práce vyučovací či vzdělávací, ta se ponechávala univerzitám, a badatelský výzkum měl být monopolem ČSAV. Vznikl konflikt mezi katedrou a ústavem, zejména kvůli základnímu výzkumu, který dělaly naše skupiny. Činnost pracovních skupin musela být zapojena do tzv. státních výzkumných plánů. Všechny tři pracovní skupiny musely pracovat jako součást plánu Historického ústavu ČSAV. My jsme to dost nemile nesli. Vedení Historického ústavu vůbec nezajímalo, co ty skupiny dělají, ale potřebovali vykazovat plnění státního plánu. Takže my jsme vykazovali podstatnou část výsledků plnění státního plánu Historického ústavu. Jedno nám to nebylo, ale byla to jediná možnost, jak jsme mohli v těch archivářských týmech pokračovat v práci.

Probrali jsme zevrubně situaci na fakultě, kterou jste ještě obsáhleji popsal ve své poslední monografii „Filosofové dělají revoluci“. Vzhledem k tomu, že jste i velmi významným autorem v oblasti mikrohistorie a regionálních dějin, zajímalo by nás, jak jste se dostal od těchto „velkých“ projektů a dějin k regionu?

K regionalistice jsem se dostal, jak bylo řečeno, jednak přes otce a své učitele. A jednak jsem v době studií v roce 1951 byl v semináři o selských bouřích. Zpracovával jsem jankovské selské bouře na Podblanicku po třicetileté válce a příspěvek – mimochodem můj první publikovaný článek – vyšel v Českém lidu. Pak jsem se zabýval tématem povstání spojeného se jménem Matouše Ulického. V roce 1953 mne oslovil Jiří Tywoniak, abych udělal souhrn z této práce. Tím jsem se dostal do prvního čísla Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka. A stal se příznivcem, autorem, později členem redakční rady tohoto sborníku, který měl velkou výhodu, že Tywoniak měl rozsáhlé kontakty

v ostatních archivech středočeského regionu. Sborník byl dobře zapsán i na katedře. Husa nad ním držel ochrannou ruku. Všechna témata našeho rozhovoru se právě zde propojují. Já jsem mohl se studenty, které jsem měl v semináři, připravovat tematické týmové práce a publikovat je ve sborníku. Velmi podstatná byla a je účast Jaroslava Pánka, to byl dlouholetý tahoun, jeden z klíčových autorů. A také metodik regionální práce nového typu.

Domnívám se, že tam, kde dnes v regionech žije vlastivědná regionální práce, závisí to na archivech. Bavíme se o mikrohistorii, bez které se neobejdou ani národní ani středoevropská bádání, protože materiál je uložen v archivech, a ten je nutno vydolovat se zřetelem k mikrohistorické syntéze, jejíž nosnost doplňují a ověřují výsledky mikrohistorického bádání. Archivům se daří skrze sborníky udržovat rovněž u kultivovaných čtenářů regionu základní povědomí občanské společnosti o minulosti v souvislosti s přítomností.

Jako badatel jste se věnoval dějinám pražské univerzity a nakonec jste stanul v čele Ústavu dějin a archivu Univerzity Karlovy...

Já jsem na vedení univerzitního archivu nikdy ani nepomyslel. Tedy dějiny univerzity ano, to jsem chtěl dělat dál, poněvadž jsem zpracovával dějiny fakulty. Zaměřil jsem na něj svůj seminář, v němž byl Petr Svobodný a další. Luděk a Noemi Rejchrtovi se zase v mém semináři věnovali studentům na zahraničních univerzitách v raném novověku. Do univerzitního archivu jsem chodil, ale chodil jsem tam bádát a bavit se s přáteli. Kdo archiv opravdu držel až do své smrti, byl Mirek Truc. Byl tam už za doby Vojtíškovy. Ten si jeho a Karla Kučeru přivedl a v archivu zůstali i potom, co vedení nově zřízeného Ústavu dějin a archivu UK převzal František Kavka. Mirek Truc archiv opravdu vedl a neměl to někdy jednoduché. Postihla jej v časech tzv. normalizace politická čistka, kdy někteří pracovníci museli ÚDAUK opustit, včetně prof. Kavky.

Ústav dějin a archiv UK jste vedl v době půlkulatého jubilea v roce 1998. Jak vzpomínáte na přípravu čtyřsvazkových Dějin Univerzity Karlovy, které jsou dnes asi nejviditelnější připomínkou této události?

Podívejte se, to zahájil František Kavka s Janem Havránkem. Když jsem v roce 1994 do ÚDAUK nastoupil, nebyl ještě rukopis, jen výzkumy, a blížilo se výročí, kdy zvláště po éře totalitního režimu se univerzita měla nějak prezentovat. Profesor Kavka tehdy už byl v důchodu a na dějinách nepracoval. Bral jsem ho jako hlavního spoluredaktora, protože on zahájil veškerý výzkum a dal spolu s Janem Havránkem dohromady koncepci a pracovní tým. Přípravné práce začaly, ještě když jsem byl na rektorátě, tým se potom doplnil. Rektor Radim Pa louš měl pochopení pro to, aby se univerzita reprezentovala. Tehdy jsme uvedli

v život Cenu Karla IV., kterou udělovala Univerzita Karlova spolu s Hlavním městem Prahou a sponzorem byla Česká spořitelna. Měl jsem na starosti rozběhovou fázi ještě jako prorektor a seznámil jsem se s ředitelem České spořitelny ing. Klánem. Díky němu Spořitelna zaplatila vydání Dějin, takže mohly vyjít ve čtyřech svazcích a opravdu vyšly včas. Kromě toho Spořitelna zařídila elektronické zabezpečení trezoru v archivu a tzv. Klenotnice v Karolinu.

Pak jsme ještě v ÚDAUK připravili stálou expozici k dějinám Univerzity Karlovy ve sklepení Karolina. Podařilo se přesvědčit vedení univerzity, že původně zamýšlené muzeum by znamenalo zřídit instituci s vlastním personálem a zázemím. To plánoval už Vojtíšek ve 30. letech, muzeum mělo zaujímat celé přízemí Karolina, kde tehdy sídlil také archiv. Vznik muzea nedoporučila Komise pro památkovou ochranu a využití Karolina (dnešní Historická komise UK), kde zasedali historici umění a muzejníci. ÚDAUK připravil stálou expozici a vrchní dohled nad jejím vznikem měla právě tato komise.

Dostal jsem se k univerzitnímu archivu jako slepý k houslím. Že jsem archivní praxi neměl, to je pravda. Měl jsem zkušenost ze spolupráce s archiváři, určité teoretické předpoklady ze zmíněného Vojtíškovy kurzu a především z pracovních skupin, kde jsme metody archivářů pochytili. Neříkám, že jsem byl profesí archivář, to bych lhal. Já jsem archivní práci poznal jako badatel a na archiváře si nehraju. I když mám certifikát z onoho archivního kurzu.

Děkujeme za rozhovor a milé setkání.

Michal Sejk a Marek Ďurčanský